

KOHTI YKSILÖLLISTÄ PIRSTOUTUMISTA VAI DEMOKRAATTISTA YHTEISÖLLISYYTTÄ?

JARI HEINONEN

Sosiologinen teoria on kertomus ”yhdessäoloyhteiskunnan” (Gemeinschaftin) hajoamisesta ja ”päämääräyhteiskunnan” (Gesellschaft) voittokulusta. Sen syyttävyyden perustuu syvään huoleen aidon sosiaalisen eli yhteisöllisyyden katoamisesta. Keskeinen klassinen sosiologi, joka pohti näitä asioita, oli saksalainen Ferdinand Tönnies (1855–1936).

Yhdessäoloyhteiskunta perustuu sellaiseen tahtoon, jolle Tönnies antoi käsitteen Wesenwille. Se on luonnollista tahtoa. Alkumuodossaan se on suoraa ja emotionaalista tahtoa, jolla on oma järkensä. Ystävyys, naapuruus, sukulaisuus, ylipäättään yhteisöllisyys perustuvat hänen mielestään tällaiseen tahtotyyppiin.

Päämääräyhteiskunnan perusta on puolestaan Kürwille. Tämä tahtotyyppi perustuu erottelulle keinojen ja päämäärien välillä ja käyttää mahdollisimman tehokkaita keinoja päämääriensä saavuttamiseen. Kürwille ilmenee siinä, kun toinen ihminen käyttää hyväksi luontoa ja toista ihmistä. Se on luonteeltaan keinotekoisia. Sitä edustaa erityisellä tavalla päämääräyhteiskunnan eliitti – liikemiehet ja ylipäättään yhteiskunnan huippukerrokset. Porvarillinen markkinayhteiskunta rakentuu Tönniesin mielestä juuri tällaisen tahtotyypin kautta. (Tönnies 1935.)

Itse asiassa päämääräyhteiskunnan peruskäsite lienee jo Adam Smithin ”Kansojen varallisuus” -teoksessa (1776; 1933) hahmotettava tuottavuus, josta tuli uuden talouden avain. Monet kansat huomasivat pian joutu-neensa mukaan paremman suorituksen urhei-

lulliseen kilpajuoksuun. Heidän historias-taan tuli edistyksen hiilimurska: tavoitteellinen, yksisuuntainen liike eteenpäin.

Hyötyjä ja haittoja tunteettomasti laskelmoivat ihmiset, yksilöt kiinnittyvät Kürwille-tahtotyyppiin. Muutoksesta yhdessäoloyhteiskunnasta päämääräyhteiskuntaan on seurauksena eriytyminen ja yksilöllistyminen. Kürwille tulee sosiaalisten suhteiden perustaksi, jolloin rationalismi, laskelmoiva ulottuvuus alkaa korostua ihmisten toiminnassa. On opittava menestymään, voittamaan. Sosiologi Zygmunt Bauman (1994) vertaa tällaista ihmistä pyhiinvaeltajaan, joka pyrkii aina ja johdonmukaisesti eteenpäin: tuolle puolen, parempaan!

Ferdinand Tönnies (1965) korosti kaiken kaikkiaan sitä, että kansan elämä ja kulttuuri ovat perinteisesti liittyneet yhdessäoloyhteiskuntaan, yhteisöihin, kansalaisyhteiskuntaan, kun taas muotoutuva moderni yhteiskunta edustaa päämääräyhteiskuntaa ja on siten vastakkainen yhdessäoloyhteiskunnan suhteille. Se vieraantuu yhä enemmän yhdessäoloyhteiskunnasta, lait irtautuvat kansan tavoista ja muuttuvat puhtaan politiikan tuotteiksi. Lopulta jäävät jäljelle yhtäältä markkina- ja valtiokoneisto (eri osastoineen) ja toisaalta pelkät yksilöt, koska yhteisöt, yhdyskunnat ja seurukset kuihtuvat pois – kansalaisyhteiskunta rappeutuu. Toisaalta Tönnies (emt., 288) näki mahdollisuuksia myös uudelle yhdessäoloyhteiskunnalle. Erityisesti hän korosti työväestön pyrkimyksiä osuustoiminnal-

lisen tuotannon aikaansaamiseksi. Siinä voisi Tönniesin mielestä olla kysymys vaihtoehdoista tuotannosta, jossa julistettaisiin sota vaihtoarvolle ja tehtäisiin käyttöarvojen tuotanto yhteiskunnallisen työn välttämättömäksi kohteeksi.

REFLEKSIIVINEN YHTEISKUNTA

Meidän aikamme sosiologit, esim. Ulrich Beck, Anthony Giddens ja Scott Lash (1995) puhuvat ”refleksiivisen modernin yhteiskunnasta”. He sanovat, että yhteiskunnallinen muutos on jaettava kolmeen vaiheeseen: traditiosta yksinkertaiseen moderniuteen ja siitä edelleen refleksiiviseen moderniuteen. Traditionaalinen, perinteinen yhteiskunta vastaa tässä jaottelussa yhdessäoloyhteiskuntaa, yksinkertainen modernius päämääräyhteiskuntaa ja sen seuraaja täysin refleksiiviseksi kehittynyttä päämääräyhteiskuntaa. Yhteiskunnallisen muutoksen moottorina on tällaisen tulkinnan mukaan yksilöllistyminen. Tällöin päämääräyhteiskunta eli yksinkertainen modernius on modernia siinä mielessä, että yksilöllistyminen on pitkälti murtanut yhdessäoloyhteiskunnan traditionaaliset rakenteet – kirkon aseman, kyläyhteisön ja työväenyhteisön. Yksinkertainen modernius ei kuitenkaan vielä edusta täyttä moderniutta, sillä yksilöllistyminen on edennyt vain osan matkaa ja uudenlaiset yhteiskunnalliset rakenteet kuten ammattiliitot, fordilaiset tehtaot, hyvinvointivaltio ja itse luokka ovat korvanneet traditionaaliset rakenteet. Ennen muuta hyvinvointivaltiosta on tullut ”pikkuyhteisöt” korvaava eräänlainen ”suuri yhteisö”, kansankoti. Beck, Giddens ja Lash sanovat, että täysmodernisaatio toteutuu vasta kun yksilöllistymisen eteneminen vapauttaa toiminnan myös näistä moderneista yhteiskuntarakenteista, kansakunnasta, luokasta, aineellisesta tuotannosta ja hyvinvointivaltiosta!

Refleksiivisen modernin tulkinnassa sanotaan, että moderni yhteiskunta (= päämääräyhteiskunta) murentaa omia luokka-, kerros-

tuma-, ammatti-, sukupuolirooli-, tuotanto- ja yritysmuodostumiaan ja puitteistaa ne uudella tavalla. Muutokset ovat syvällisiä ja monella tapaa laaja-alaisia. Itse olen kuitenkin taipuvainen näkemään muutoksen varsin hitaana ja ennen kaikkea sen toteutuvan hyvin epätasaisesti.

On tietysti totta, että ihmiset ovat vähitellen irtaantuneet syntyperustastaan, luokista ja sosiaalisista kerrostumista, perinteisistä talonpoikais- ja työväenyhteisöistä. Tämä yksilöllistymisen ja irtaantumisen prosessi on ollut kahtalainen. Ihmiset irtaantuivat yhtäältä perinteisistä sidoksista, mikä saattoi merkitä vapautumista. Mutta toisaalta he irtaantuivat myös aiemmin turvallisuutta ylläpitäneistä keskinäisten oikeuksien ja velvollisuuksien verkosta, normeista, uskomuksista, arvoista, tiedoista ja osittain tietenkkin myös heidän etujaan ajaneista edunvalvontarakenteista ja suojaverkoista, etujärjestöistä ja puolueista. Tämä kaikki taas saattoi aiheuttaa turvottomuutta, lohduttomuutta, ja mikä tärkeintä: eri väestöryhmien keskinäisten erojen lisääntymistä.

Tuntuu siltä kuin Beckin, Giddensin ja Lashin tulkinta olisi pitkälti ”menestyjien teoriaa”. He olettavat, että yksilöllistymisen myötä kaikilla on valinnan vapaus, resursseja, jos kohta myös uudenlaisia riskejä. He korostavat vahvasti traditioista vapautumisen luomaa valintojen avoimuutta, jonka nimenomaan yksilöllistyminen luo. Tässä yhteydessä he puhuvat elämänpolitiikasta, yksilöllisistä elämänpolitiikan valinnoista. Elämänpolitiikalla he tarkoittavat elämää koskevien päätösten politiikkaa, jossa yksilöt joutuvat itse suunnittelemaan, laatimaan, sovittamaan, parsimaan ja paikkaamaan omat elämäkertansa.

LIBERTARISMI VAI KOMMUNITARISMI?

Myös Zygmunt Baumanin (1995;1996) mielestä elämme postmodernissa yhteiskunnassa, jossa elämä on muuttunut selkeäsuunta-

sesta vaelluksesta toisistaan enemmän tai vähemmän riippumattomien episodien sarjaksi. Postmodernin ajan tyyppejä ovat pyhiinvaeltajan asemasta maallisempi vaeltaja tai palloilija, kulkuri, turisti ja ennen muuta peluri. Yhteistä näille tyypeille (vahvasti yksilöille) on levottomuus, lyhytjännitteisyys ja sitoutumattomuus. Tällaiset tyypit hakevat alituisesti vapauttaan. Ehkä projekti on hyvä käsite tällaisten yksilöiden kohdalla. He sitoutuvat vahvasti vain selkeärajaisiin projekteihin.

Bauman kuitenkin korostaa järkevasti, että vapaus ilman yhteisöä vie hulluuteen tai moraalin romahtamiseen ja väkivaltaan. Mutta vastaavasti yhteisö ilman vapautta taas on orjuutta. Tasapaino pitäisi löytää, mutta miten? Siihen Bauman ei vastaa, mutta sanoo, että elämän perustilanne on olla tekemisissä toisten kanssa, tehdä valintoja ja olla niistä vastuussa (ks. Karisto 1996). Baumania voisi tulkita niin, että läntisissä yhteiskunnissa on tällä hetkellä vastakkain ikään kuin kaksi ääripäätä: toisessa päässä on markkinoiden kaikkivoipaisuuteen uskova, vapauksistaan kiinnipitävä kilpailija (= yksilö), toisessa päässä kumppanuuteen luottava idealisti (= yhteisöllisyyteen ja solidaarisuuteen luottava yksilö) ja tässä välissä on koko joukko enemmän tai vähemmän ymmällään olevia ihmisiä. Yhteiskuntafilosofisina suuntauksina nämä linjat tunnetaan libertarismien/uusliberalismin ja kommunitarismin nimikkeillä.

Uusliberalismissa korostetaan näkymättömän käden yhteiskuntaa (esim. Harisalo & Miettinen 1995). Tällaisessa linjauksessa luotetaan vapaiden, sääntelemättömien markkinoiden ihmeitätekevään taikaan. Siinä korostetaan, että kun itsestään vastuulliset ihmiset, yksilöt käyttävät voimavarojaan, taipumuksiaan ja mahdollisuuksiaan, vapaus ja hyvinvointi maksimoituvat. Tilanteiden ja toisten ihmisten hyväksikäyttö, nokkeluus ja tehokkuus ovat tällaisen ajattelun mukaan tuottavinta ja luovat sekä yksilöiden että koko yhteiskunnan kannalta parhaan mahdollisen lopputuloksen, jonka ikävänä puolena tosin on joitakin kielteisiä seuraamuksia, yhteis-

kunnan kerrostumista ja tähän liittyen sosiaalisia ongelmia, jopa syrjäytymistä.

Uusliberalismissa yhteiskunta ei vastaa mitään eikä tahdo mitään – vain yksilöt tahtovat ja toimivat. Uusliberalistit korostavat erityisesti yksilön päätösvaltaa omien arvonsa määrittelyssä ja niiden toteuttamisessa, ja vähättelevät yhteisön merkitystä. Uusliberalismi on vain yksilöön ja tämän voimavaroihin sekä etuihin nojautuvaa ajattelua ja toimintaa. Se on samalla kaikesta moraalista puhdistettua talousoppia.

Uusliberalismi viestii, että talouden logiikka vaatii tehokkuuden lisäämistä, kilpailua ja tulosvastuuta. Samalla näkemykset elämästä ja ihmisen perusolemuksesta liukuvat kohti yhä avoimempaa yksilöllisyyttä ja sen ihannoitua. Uusliberalistisessa tehotaloudessa ajatellaan yhä avoimemmin, että olemme ja elämme vain itseämme, taloutta ja markkinoita varten. Olemme kyllä yksilöitä, mutta samalla myös markkinoiden tykinruokaa.

Liberaalissa mallissa yksinkertaisesti palkitaan vain menestyneitä ja vastaavasti kiritetaan ja kontrolloidaan huono-osaisia leimaamalla heidät luusereiksi, jotka pääosin itse ovat syyllisiä ahdinkoonsa. Äärimmillään viedyssä markkinataloudessa kukin on oman onnensa seppä. Mutta voiko muista piittamaton vain omaa etuaan ajava yksilö elää onnistunutta ja hyvää elämää?

Kommunitaristit taas korostavat yhteisön ja sosiaalisen ympäristön merkitystä sekä yksilön arvojen että arvoja koskevien kriteerien määrittelyssä. He sanovat, että yksilö tarvitsee yhteisöä, kollektiivia, jota vasten tämä voi peilata niin moraaliaan, vastuutaan kuin ylipäätään pyrkimyksiäänkin. Yhteisöt muodostavat kommunitaristien mielestä eräänlaisen moraalisen kentän, joka sitoo ihmiset enemmän tai vähemmän kestäviin suhteisiin keskenään, ja joka luo samalla heitä sitovien oikeuksien ja velvollisuuksien verkon. Tätä kautta muodostuu yhteiskunnan moraalinen ja eettinen rakenne, joka sitoo ja ohjaa ihmisten toimintaa ja antaa sille mielen, ikään kuin kiinnittää ihmiset yhteiskuntaan. Kommuni-

tarismi on yhteisökeskeistä yhteiskuntateori-
aa, jonkinlaista demokraattista yhteisöllisyyt-
tä korostavaa ajattelua, joka nimenomaan on
viime vuosina vahvasti haastanut yksilökes-
keisen uusliberalismin (esim. Tam 1998).

Uusi jälkitraditionaalinen yhteisöllisyys ei
ole kommunitaristien mielestä pelkkää valti-
ollisuutta tai markkinoita, vaikka se toki on
myös niitä. Kommunitaristit näkevät yksittäi-
sen ihmisen samanaikaisesti monen yhteisön
jäsenenä. Heidän yhteisökäsityksensä on ker-
roksinen. Yhteisöjä voivat olla perhe, naapu-
rusto, työpaikka, yritys, ammattiliitto, kansa-
laisjärjestö tai -liike, kunta, valtio jne. Yhteis-
sön idea on kommunitarismissa venytetty ää-
rimmilleen. Yhteisö voi olla todella pieni tai
vastaavasti todella suuri ja yhteisö voi toimia
itse asiassa kaikilla modernin yhteiskunnan
neljällä sektorilla: hyvinvointivaltiossa ja
kunnassa (ensimmäinen sektori), markkinoil-
la (yritykset; toinen sektori), vapaaehtoistyös-
sä ja sosiaalitaloudessa (kolmas sektori) ja
epävirallisella sektorilla (neljäs sektori).

Kun kommunitarismi on parhaimmillaan
demokraattista yhteisöllisyyttä, edellyttää se
yksittäiseltä ihmiseltä aktiivisen kansalaisen
toimintamallia. Hänet nähdään aktiivisena
kansalaisena kaikissa ”omissa” yhteisöis-
sään, joissa hänellä on samanaikaisesti sekä
oikeuksia että velvollisuuksia. Erityisen pal-
jon kiinnitetään huomiota perheeseen ja kaik-
kiin muihinkin lähiyhteisöihin, kuten työ-
paikkaan, kuntaan, ammattiyhdistykseen ja
lähialueen kansalaisliikkeisiin. Aktiivisten
kansalaisten tulisi luoda näistä omista yhteis-
öistään avoimia, demokraattisen keskuste-
lun ja toiminnan kenttiä.

Kommunitaristit korostavat erityisesti vas-
tuuta ottavia pieniyhteisöjä ja niiden keskeistä
roolia yhteiskunnan muuttamisessa ja sen de-
mokraattisessa ohjaamisessa. Muutos tulee
alhaalta päin, kansalaisyhteiskunnasta kä-
sin. Kun huomattava osa suunnitelmista ja
päätöksistä tehdään siellä missä niiden vai-
kutukset tuntuvat, vastuullisuus toteutuu ja
hyvä elämä mahdollistuu. Voimavaroja ja pää-
töksentekoa tulisi siirtää ihmisten, kansalaisis-

ten paikallisille yhteisöille, kuten kunnille.
Hallinnon ja kansalaisten suora kontakti aut-
taa ratkaisemaan monia asioita nopeasti ja te-
hokkaasti, luomaan molemminpuolista sitou-
tunutta osallisuutta. Kun arki tulee entistä
enemmän mukaan tavoitteisiin, on mahdollis-
ta, että syntyy sellaista tilivelvollisuutta ja
vuoropuhelua, josta kaikki kansalaiset hyöty-
vät, myös kaikkein huono-osaisimmat.

Yhteisöt eivät aina ole avoimia, tasa-arvoi-
sia, syrjimättömiä ja mahdollisimman vähän
hierarkkisia. Usein on täsmälleen päinvas-
toin, mutta kommunitaristit näkevät, että kai-
killa on oltava oikeus täysivaltaiseen kansa-
laisuuteen kaikissa niissä yhteisöissä, joissa
hän on mukana. Näin kommunitarismi avaa
mahdollisuuksia demokratisoida niin suuria
kuin pieniäkin yhteisöjä alhaalta päin, pien-
ten askelten ja omaehtoisen toiminnan kautta.
Kommunitarismissa luotetaan ihmiseen, kan-
salaiseen, hänen omaan panokseensa sitoutu-
neen osallisuuden, täysivaltaisuuden ja de-
mokratian laajentamisessa. Kysymys on vii-
me kädessä valtarakenteiden, talouden ja poli-
tiikan paikallistamisesta. Tässä on kommu-
nitarismin ydin ja samalla myös sen voima.

Toisaalta edellä hahmottamassani kommu-
nitarismin ytimessä ei sinänsä ole mitään uut-
ta. Aiemmassa yhteiskuntateoreettisessa kes-
kustelussa on jo pitkään puhuttu lähes samoi-
sta asioista, vaikka käytetyt käsitteet toki
ovat olleetkin erilaisia kommunitaristeihin
verrattuna. Ainakin Michel Foucault, Jürgen
Habermas ja Ulrich Beck ovat jo paljon ennen
kommunitaristeja esittäneet hyvin saman-
suuntaisia ajatuksia.

Foucaultlaisesta perspektiivistä katsottuna
vapautuminen, emansipaatio merkitsee kes-
kitetyn ja yhden keskuksen ehdoilla toimivan
vallan verkoston korvaamista monikeskuksi-
sella vallan verkostolla. Tähän suuntaan viit-
taa myös hänen käsitteensä ”vastarintojen
tilkkutäkki”. Emansipaation hakeminen on
hänellä ikään kuin jatkuvaa liikettä, joka ei
milloinkaan lopu. Habermas puolestaan läh-
tee liikkelle Immanuel Kantin täysi-ikäisyy-
den ideasta ja korostaa sellaista tilannetta,

jossa erilaiset toimijat voisivat rationaalisessa herruudettomassa keskustelussa käsitellä ristiriitaisia tavoitteitaan ja päättää kehityksen suunnasta. Herruudesta vapaa keskustelu, kommunikaatio on jatkuvaa ristiriitaisten tavoitteiden yhteensovittamista. Herruudeton keskustelu voisi sitten hänen mielestään parhaimmillaan johtaa juuri täysi-ikäistymiseen ja samalla tietysti aiempaa parempaan ja demokraattisempaan yhteiskuntaan, jossa kansalaisten arvot, intressit ja tarpeet kyetään huomioimaan optimaalisella tavalla. Ulrich Beck puhuu vastaavasti alapolitiikasta ja politiikan irtipääsystä. Tällainen uusi politiikka perustuu hänen mielestään kansalaisten poliittiselle liikehdinnälle, pää-, sivu-, ala- ja vastapolitiikan kirjoon. Alapolitiikka merkitsee vaikuttamista alhaalta ylös. Se muuttaa kuoleutuvan keskitetyn politiikan, tuo eloa ja elämää siihen. Alapolitiikka on ikään kuin politiikan suursiivousta, jossa kansalaisyhteiskunta ja yhteisöt ottavat jälleen poliittisen tahdonmuodostuksen omiin käsiinsä.

Kaiken kaikkiaan kommunitaristit tavoittelevat yhteisöjä, joissa vallitsee jokin tiukempaa tai löyhempää sitoutumista vaativa yhteisömoraali, joka sitoo yksilöä yhteisöönsä ja luo toimivan oikeuksien ja velvollisuuksien verkon. Millaisia nuo yhteisöt voisivat olla ja miten ne voisivat toimia ja ennen muuta miten niistä voisi rakentua yhteiskunta, tästä juuri nyt keskustellaan kiihkeästi.

HYVINVOINTIMALLISTA KIISTELLÄÄN

Ympäriämme on tapahtumassa suuria muutoksia. Yhteiskunnan perusteita järkyttävät ennen muuta maailmantalouden globalisoituminen, teknologinen kumous, näihin kahteen tekijään olennaisesti liittyvä sosiaalisen eriarvoisuuden kasvu ja lisääntyvä yksilöllistyminen. Olennaista on, että eriarvoisuuden kasvu ja yksilöllistyminen tapahtuvat rinnastusten. Tulkitseen murroksen seurauksia niin, että kasvava eriarvoisuus, joukkotyöttömyys ja köyhyys muotouttavat meidän aikamme so-

siaalisen kysymyksen. Erityisesti köyhyyttä ja eriarvoisuutta luova joukkotyöttömyys on aikamme keskeinen sosiaalinen kysymys.

Meillä Suomessa – kuten Länsi-Euroopassa laajemminkin – on muotoutumassa kolmen kerroksen yhteiskunta, jossa on euromenestyjien, sinnittelevän kansan ja putoavan alaluokan ryhmät tai kerrostumat, kuten Kari Vähätalo (1998) on tarkkanäköisesti visioinut.

Yhteiskunnan eriytyminen ja samalla aikamme sosiaalinen kysymys liittyvät olennaisella tavalla työmarkkinoiden muutokseen. Työmarkkinoilla on meneillään laaja työvoiman selontaprosessi. Asko Suikkanen ym. (1998) ovat tutkineet kiinnostavalla tavalla Suomen 1990-luvun työmarkkinoita. He sanovat, että koulutetut, erityisesti vientialoilla työskentelevät miehet ovat selvinneet 90-luvun murroksesta parhaiten. Heillä on työtä ja hyvät tulot. Sen sijaan kouluttamattomat työttömiksi jääneet miehet ovat vastaavasti selvinneet murroksesta huonoimmin. Heidän on ollut lähes mahdotonta enää palata takaisin työmarkkinoille. Pääosin palvelualoilla toimivien naisten eli sinnittelijöiden selviytyminen on ollut puolestaan keskimääräistä, ei hyvää eikä huonoa. Naisilla on kyllä suhteellisen hyvä koulutus, mutta se sijoittuu markkinayhteiskunnan vision näkökulmasta katsottuna ikään kuin ”väärille aloille”, hoiva- ja palvelutehtäviin.

Yhteiskunnan sosiaalinen rakenne on siis muuttumassa murroksen seurauksena olennaisella tavalla. Tähän yhteiskunnan eriytymiseen, kolmen kerroksen yhteiskunnan muotoutumiseen liittyy juuri yksilöllistyminen. Muotoutumassa olevan uuden sosiaalisen rakenteen pohjalta nostan esiin kaksi perusvaihtoehtoa, jotka ottavat vahvasti yhteen, käyvät kamppailua siitä, millainen tulevaisuuden yhteiskuntamme ja erityisesti hyvinvointimallimme on, kuka sitä ratkaisevalla tavalla kehittää ja millainen siinä on yksilön ja yhteisöjen välinen suhde? Puhun ”pirstoutuneesta hyvinvointimallista” ja ”moninaisen tasa-arvon hyvinvointimallista” (ks. tarkemmin Heinonen 1998).

Ensimmäisessä tulevaisuuden perusvaihtoehdossa hyvinvointimalli pirstoutuu kolmeksi eri osaksi, joilla kaikilla on omat periaatteen- ja omat toimijansa ja kohteensa. Suomalaisen yhteiskunnan sisällä eriytyvät kolme pääluokkaa luovat kolme erillistä maailmaa, joissa ne elävät ja toimivat, ja varsinkin huonoosaisten kohdalla voi sanoa – joutuvat elämään.

Euromenestyjät käyttävät tässä vaihtoehdossa ratkaisevalla tavalla valtaa. He menestyvät kansainvälistyvillä markkinoilla ja sukuloivat maailmalla. Euromenestyjät sopeutuvat uuteen tehomarkkinatalouteen ja kykenevät lukemaan sen monia koodeja ja merkityksiä. He hyödyntävät tehokkaasti tietoyhteiskunnan informaatiovirtoja ja -verkkoja. Tämän ryhmän ytimen muodostavat hyvin pukeutuvat internet- ja kännykkämiehet, joiden koulutus painottuu liikkeenjohdollisiin ja sähköinsinööritutkintoihin. He ovat urbaanisti ovelia ja saavuttavat hyvän tulotason yksityisillä työmarkkinoilla, yrittämisen kautta tai erilaisten kansainvälisten organisaatioiden palveluksessa, kuten EU:n. Heille markkinat tuovat vaurautta ja hyvinvointia. Yhteiskunnan kokonaistuloista euromenestyjät ovat haukkaamassa yhä kasvavan osan, mutta valtion ja kuntien verolippaaseen näistä lisääntyvistä tuloista heillä ei ole halua markkoja (tai euroja?) kilauttaa.

Perinteistä sosiaalipolitiikkaa euromenestyjät eivät tarvitse ja haluaa kehittää. Heillä riippuvuus hyvinvointivaltiosta on vain satunnaista. He suuntautuvat yksityisiin terveydenhuoltopalveluksiin, ottavat yksityisiä eläkevakuuksia ja pyrkivät myös lastensa koulutuksessa huomioimaan uudenlaisia ja maksullisia koulutusväyliä. Euromenestyjien kohdalla uusliberaali malli muodostuu ihan teeksi, laaja pohjoismainen hyvinvointimalli taas kirosanaksi. Euromenestyjien kohdalla yksilöllistyminen etenee huippuunsa. Heille traditioista vapautuminen luo valintojen avoimuutta yksilölliselle elämänpolitiikalle. Heillä on vaihtoehtoja ja resursseja tehdä va-

lintoja.

Sinnittelevä kansa on määrällisesti enemmistönä, mutta sen valtaresurssit eivät yksinään riitä euromenestyjien valta-aseman murtamiseen. Se ajalehtii työn ja työttömyyden vaihtelussa ankkuroituen kansalliseen talouteen ja erilaisia alihankinta- ja palvelutehtäviä kovalle kilpailutaloudelle tuottaviin niin julkisiin kuin yksityisiin palveluihin ja alihankintaluonteisiin tuotteisiin. Palvelualojen naiset muodostavat sinnittelijöiden ytimen.

Sinnittelevä kansa joutuu olemaan joustavissa työsuhteissa, pätkätöissä sekä toisaalta julkisissa tukitöissä. Sen elämäntilannetta voi luonnehtia pysyväksi tilapäisyydeksi, jolle on leimallista työttömyyden ja tilapäisen työssäolon jatkuva vuorottelu, tai ainakin jatkuva työttömyyden uhka. Sille tulee pysyvä riippuvuus hyvinvointivaltioon, sekä jako- että palveluvaltioon. Sinnittelevä kansa elää kuitenkin vaikeuksineenkin pohjoismaisen tyyppisessä hyvinvointimallissa, jota kyllä tosin koko ajan leikataan tai ainakin uhataan leikata. Tässä mielessä sinnittelevä kansa elää jatkuvassa ja lisääntyvässä epävarmuudessa, riskien yhteiskunnassa. Sinnittelijät ovat toki yksilöitä, mutta ilman hyvinvointivaltion ja avointen yhteisöjen turvaa ei heidän kohdallaan voi olla puhettakaan avoimista elämänpolitiikan valinnoista. Valintoja toki voi tehdä ja tietenkin sinnittelijät tekevät niitä päivittäin, mutta vaihtoehdot ovat sittenkin suhteellisen rajatut.

Kolmanneksi yhteiskuntaan muodostuu pudonneiden alaluokka, syrjäytyneiden ryhmä, joka pääosin joutuu elämään työmarkkinoiden ja virallisen palkkatyön ulkopuolella ja joka usein myös syrjäytyy monista sosiaalisista verkoista. Kysymys on ns. epäkurantista työvoimasta, joka ei enää kelpaa työmarkkinoille. Syrjäytyneet juuttuvat pitkäaikaistyöttömiksi, joilla ei ole tunnustettua asemaa yhteiskunnassa. Perinteisten yksinäisten miesten rinnalle tähän ryhmään uhkaa ajautua väkeä myös muista ryhmistä, ennen muuta nuorisosta ja yksinhuoltajista. Syrjäytyneet tule-

vat riippuvaisiksi varsinkin tarveharkintatuesta, viimesijaisesta sosiaaliturvasta ja sosiaaliryöön auttamis- ja kontrollikoneistoista. Syrjäytyneiden kohdalla kuntatason viimesijainen sosiaalipolitiikka ja arki kietoutuvat toisiinsa voimakkaammin kuin koskaan aikaisemmin.

Syrjäytyneiden ryhmä näkyy niin pelastusarmeijan leipäjonoissa kuin sosiaalitoimiston luukuillakin. Se joutuu asumaan taantumähiöissä ja haja-asutusalueiden syrjäkyllissä. Viimesijaisen tarveharkintaisen tuen eli toimeentulotuen ohella syrjäytyneiden toimeentulossa ns. harmaalla taloudella tulee olemaan keskeinen, yhä kasvava merkityksensä. Syrjäytyneiden ryhmään pudotaan usein pitkälti pelkältä kansa-, kansalaiskoulu- tai peruskoulupohjalta.

Syrjäytyneiden kohdalla yksilölliset elämänpolitiikan valinnat eivät ole helppoja. Heidän keskuudessaan ja ympärillään käydään koko ajan kiihkeää, pakon sanelemaa henkinjäämistaistelua, jossa vaihtoehtoja on kovin vähän. Mutta tietenkin heidänkin kohdallaan vaihtoehtoja edelleen on ja valintoja tehdään. Näyttää siltä, että toimivat ja hyvät ihmissuhteet sekä yhteisöllisyys auttavat selviytymistä työttömyydestä ja syrjäytymiskierroista (Kortteinen & Tuomikoski 1998). Mutta jos näitä ei ole, selviytyminen on vaikeaa. Syrjäytyneiden kohdalla tulee erityisen selvästi esiin, miten jälkimoderni yksilöllisyys edellyttää hyvinvointivaltiota, avoimia yhteisöjä ja yksilöllistä solidaarisuutta, laajaa oikeuksien ja velvollisuuksien verkkoa. Syrjäytyneiden yksilöllinen selviytyminen edellyttäisi sitä tukevia rakenteita, jotka monelta osin nyt puuttuvat.

MONINAISEN TASA-ARVON HYVINVOINTIMALLI

Toinen perusskenaariot – jota pidän edellistä parempana – rakentuu sille arviolle, että suurena enemmistönä olevat sinnittelijät ja syrjäytyneet löytävät toisensa ja lähtevät ke-

hittelemään juuri niiden intressien ja tavoitteiden mukaista hyvinvointimallia. Tällöin työn tasainen jakaminen, universalistinen sosiaalipolitiikka ja kansalaisyhteiskunnan vahvistaminen eli yhteisöllisyyden korostaminen nousevat uudenlaisen hyvinvointimallin perustaksi. Kutsun tätä ”moninaisen tasa-arvon hyvinvointimalliksi”. Siinä hyväksytään ihmisten erilaisuus, ylipäättään se että heidän täytyy saada olla yksilöitä, mutta toimitaan kuitenkin samalla siihen suuntaan, että työ, toimeentulo ja mahdollisuudet jakautuisivat yhteiskunnassa mahdollisimman tasa-arvoisesti. Kaikilla olisi oma hyväksytyt ja yleisesti tunnustettu paikkansa yhteiskunnassa, turvatut sosiaaliset oikeudet, joiden pohjalta yksilölliset elämänpolitiikan valinnat mahdollistuisivat. Yhteneväiset oikeudet merkitsevät turvan ja sosiaalisten siteiden luojittamista, sosiaalista integraatiota mikä on kaikkien toimivien hyvinvointimallien ydin.

Itse ajattelen niin, että aikakautemme sosiaalisen kysymyksen tunnistaminen antaa eväät myös sen ratkaisemiseen pyrkivän liikkeen synnylle ja voimistumiselle. Tällä hetkellä mitään selkeää liikettä ei ole olemassa, mutta sellaiselle on epäilemättä olemassa sosiaalinen tilaus. Jos – ja kun! – sellainen syntyy, rakentuu se mitä todennäköisimmin juuri sinnittelevän kansan ja syrjäytyneiden liiton pohjalle. Tässä liitossa nimenomaan sinnittelevällä kansalla on luultavasti keskeinen uutta luova ja innovoiva rooli.

Työn jakaminen on hyvä, ehkä paras tapa levittää automaation tuomat voitot koko yhteiskuntaan: luoda yhteiskunta, jossa kaikki sen jäsenet voivat tuntea itsensä tarpeelliseksi ja rakentaa omaa elämäänsä mieleiseensä suuntaan. Tämä on tie, jolla merkityksellisen elämän ja toimeentulon sitominen toisiinsa voisi onnistua. ”Vapauden valtakunta voi puhjeta kukoistukseen ainoastaan välttämättömyyden valtakunnan ollessa sen perustana. Perusedellytyksenä on työpäivän lyhentäminen”, ennakoit Karl Marx (1980, 807–808) jo kauan sitten. Nykyisellä tuottavuuden tasolla yhteiskunnallinen tuotanto eli välttämättö-

myyden valtakunta voidaan organisoida siten, että jokaiselle kansalaiselle taataan sekä huomattavat tulot että sosiaalinen turvallisuus samalla kun välttämätöntä työaikaa voidaan lyhentää merkittävästi. Samalla aito yksilöllistyminen mahdollistuu vapauden valtakunnan laajentuessa. Vapauden valtakunta on nimensä mukaisesti vapaa juuri siksi, että ihmiset, kansalaiset voivat määritellä sen alueella toimintansa ja tavoitteensa itse vuorovaikutuksessa ympäröivien yhteisöjen kanssa. Tällaisesta yhteiskunnasta muodostuisi sellainen sosiaalisten suhteiden kokonaisuus, jota sitoisi yhteen toimiva keskinäisten oikeuksien ja velvollisuuksien verkko.

Nimenomaan työtä jakamalla voidaan luoda moninaisen tasa-arvon hyvinvointimalli, joka varmistaa kaikille kansalaisilleen turvaa ja sosiaalisten suhteiden lujittamista takaavat yhtenäiset oikeudet. Sosiaaliset perusoikeudet turvaavalla hyvinvointimallilla on samalla hyvät mahdollisuudet saavuttaa kansalaisten valtaenemmistön luottamus ja aktiivinen tuki. Huomattava osa tällaisen hyvinvointimallin kokonaisuudesta muodostuu niistä oikeuksista, jotka ovat tavalla tai toisella yhteydessä työhön ja työllisyyteen ja niihin liittyvään toimeentulon pysyvyyteen.

Sosiaaliset perusoikeudet voi sittenkin kattavasti turvata vain ”suuri yhteisö”, hyvinvointivaltio. Pienyhteisöissä on tukemisen keskeisenä ongelmana moralisointi ja leimaaminen. Ilman julkista valtaa ja sen vahvistamia kansalaisten sosiaalisia oikeuksia yhteisöt voivat ajautua pohtimaan auttamis- ja tukemistavoitteitaan tapaus kerrallaan ja lopul-

ta erottelemaan ihmisiä erilaisiin kasteihin, kuten kunniallisiin ja kunniaattomiin köyhiin.

Työajan lyhentämistä ja työn jakamista puoltavat myös viimeaikaisissa tutkimuksissa havaitut työtahdin kiristyminen sekä työn henkisen rasittavuuden lisääntyminen, jotka molemmat ovat lisänneet uupumusta suomalaisten keskuudessa (Kalimo & Toppinen 1997). Myös suomalaisen yhteiskunnan kulttuuriset syvärakenteet puoltavat työn jakamista (Heinonen 1997). Vahvan työetiikan sisältäneet suomalaiset, erityisesti suomalaiset miehet, pärjäävät elämässään paremmin, jos heillä on järkevää tekemistä ja jos he saavat tästä myös palkkaa, jolla kykenevät elättämään itsensä ja lapsensa. Näin vahvistetaan yhteiskunnan kiinteyttä kokonaisuudessaan.

On ilmeistä, että tulevaisuudessa suurissa ratkaisuissa työn- ja tulonjakopolitiikka on kyettävä jollakin tavalla yhdistämään. Menestyjät joutuvat tukemaan murroksen jalkoihin jääneitä. Osa huipputeknologian tuottamasta hyödystä on saatava koko yhteiskunnan käyttöön, jolloin työtä ja toimeentuloa voidaan jakaa koko väestölle: hakea uudenlainen hyvinvointivaltion, markkinoiden ja kansalaisyhteiskunnan toimiva suhde, jossa kansalaisyhteiskunnan vahvistamisella eli uudella demokraattisella yhteisöllisyydellä tulee olemaan keskeinen osa. Itse asiassa tällainen moninaisen tasa-arvon hyvinvointimalli tuskin voi edes toteutua ilman demokraattista yhteisöllisyyttä, kansalaisyhteiskunnan aktivoitumista. Tässä mielessä olen kommunitaristien kanssa samaa mieltä. Muutokset todella tulevat, jos ylipäättään ovat tullakseen, alhaalta päin.

KIRJALLISUUS

- Bauman, Zygmunt: Pyhiinvaeltajasta turistiksi. Helsingin Sanomat 5.11. ja 13.11.1994
- Bauman, Zygmunt: Life in Fragments. Essays in Postmodern Morality. Oxford 1995
- Bauman, Zygmunt: Postmoderni lomo. Tampere 1996
- Beck, Ulrich & al.: Nykyajan jäljillä. Tampere 1995
- Harisalo, Risto & Miettinen, Ensio: Vastuuyhteiskunnan peruslait. Tampere 1995
- Heinonen, Jari: Katseita suomalaisuuteen. Helsinki 1997
- Heinonen, Jari: Hyvinvointimalli murroksessa. Aikamme sosiaalinen kysymys ja sen ratkaisuvaihtoehdot. Tampere 1999 (ilmestyy)
- Kalimo, Raija & Toppinen, Salla: Työuupumus Suomen työikäisellä väestöllä. Helsinki: Työterveyslaitos, 1997
- Karisto, Antti: Pirstoutuvan elämän politiikka. Janus 4 (1996): 3, 242–259
- Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu: Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä. Helsinki 1998
- Marx, Karl: Pääoma III. Moskova 1980
- Smith, Adam: Kansojen varallisuus. Porvoo 1933 (alkup. 1776)
- Suikkanen, Asko & al.: Palkkatyömarkkinat. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 1998
- Tam, Henry: Communitarianism. A New Agenda for Politics and Citizenship. London 1998
- Tönnies, Ferdinand: Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Soziologie. Leipzig 1935 (alkup. 1887)
- Tönnies, Ferdinand: Einführung in die Soziologie. Stuttgart 1965
- Vähätalo, Kari: 2000-luvun joukkotyöttömyys, suomalaisen sosiaalipolitiikan muotoutuminen ja yhteiskunnan polarisaation uhka. Tieke-raportti. Helsinki 1998 (Julkaisematon, 23 s.)